

הרב עודד מיטלמן

סמיכת גאולה לתפילה או תפילה במעומד

ראשי פרקים

- א. פתיחה
- ב. מהלך הסוגיה
- ג. פסיקת ההלכה
- ד. שורש המחלוקת
- ה. שורש דעת רבי שמעון בן אלעזר

א. פתיחה

פסק השולחן ערוך בהלכות תפילה (פט, ח):

בשעת הדחק, כגון שצריך להשכים לדרך, יכול להתפלל משעלה עמוד השחר וימתין מלקרות קריאת שמע עד שיגיע זמנה. ואף על פי שאינו סומך גאולה לתפלה, הכי עדיף טפי שיתפלל בביתו מעומד, ממה שיתפלל בזמנה והוא מהלך ויסמוך גאולה לתפלה.

במקרה בו האדם יוצא לדרך קודם זמן התפילה, וכתוצאה מכך לא יוכל לקרוא קריאת שמע ולהתפלל בזמן התפילה הראוי בעמידה, יותר טוב שיתפלל בביתו מעומד מאשר שיסמוך גאולה לתפילה.

אמנם המגן אברהם (סי"ק טז) מביא שמנהג העולם לא להיזהר בכך, וכותב על כך:

צריך עיון, דרוב העולם אין טהרין בזה.

בטעם הדבר הוא כותב:

אפשר דנוהגים כאיזך פוסקים דפסקו כרשב"א דמסמך גאולה לתפלה עדיף.

ועוד, דרש"י פירש "תפלה מעומד עדיף - כדי שיוכל לכוון", והאיזנא בלאו הכי אין מכווין כל כך, לכן מוטב לסמוך גאולה לתפלה.

יש בעצם שתי סיבות שלא לנהוג כפסק השולחן ערוך שלפיו צריך להתפלל בבית ולקרוא קריאת שמע אחר כך בדרך: האחת היא שיש בדבר מחלוקת הפוסקים מה עדיף, והשניה היא שגם לפי פסק השולחן ערוך כיום המצב שונה.

המגן אברהם מעיר את תשומת לבנו לכך שיש בשאלה זו דיון, ושההלכה במקרה הזה אינה מוסכמת על כולם. כמו כן הוא מעורר את תשומת ליבנו לשאלה - מפני מה עדיפה תפילה בבית בלא קריאת שמע מתפילה בדרך עם קריאת שמע?

על מנת לעמוד על שורשי הדברים נפנה לעיין בסוגיה עצמה.

ב. מהלך הסוגיה

שורש הדיון מצוי בגמרא בברכות (ל,א):

אבוה דשמואל ולוי כי הוו בעו למיפק לאורחא הוו מקדמי ומצלי, וכי הוה מטי זמן קריאת שמע קרו.

כמאן?

כי האי תנא - דתניא: השכים לצאת לדרך... וכשיגיע זמן קריאת שמע קורא.

השכים לישב בקרון או בספינה - מתפלל, וכשיגיע זמן קריאת שמע קורא;

רבי שמעון בן אלעזר אומר: בין כך ובין כך קורא קריאת שמע ומתפלל, כדי שיסמוך גאולה לתפלה.

במאי קמיפלגי? מר סבר: תפלה מעומד עדיף; ומר סבר: מסמך גאולה לתפלה עדיף.

...

רב אשי מצלי בהדי ציבורא ביחיד מיושב, כי הוה אתי לביתה הדר ומצלי מעומד.

אמרי ליה רבנן: ... ולעביד מר כאבוה דשמואל ולוי!

אמר להו: לא חזינא להו לרבנן קשישי מינן דעבדי הכי.

הגמרא פותחת במעשיהם של אביו של שמואל ולוי. כאשר הם יצאו לדרך מוקדם בבוקר הם היו מתפללים בבית טרם היציאה ואחר כך היו קוראים קריאת שמע בזמנה ללא תפילה. זהו גם פסק השולחן ערוך כדלעיל.

אמנם הגמרא מבארת שהנהגתם תלויה במחלוקת תנאים במקרה אחר - כאשר אדם יוצא לשוט בספינה או לנסוע בקרון לפני זמן התפילה נחלקו התנאים מה עליו לעשות: תנא קמא סבר שיתפלל טרם יציאתו ואחר כך יקרא קריאת שמע בספינה או בקרון. רבי שמעון בן אלעזר חלק וסבר שימתין עד שיאור היום ואז יקרא קריאת שמע ויתפלל אחר כך.

הגמרא לא מסתפקת בהשוואת מעשיהם של ראשוני האמוראים עם מחלוקת התנאים, אלא מבארת דבר נוסף - מהו שורש המחלוקת הזו? מה השיקולים לעשות

כך או אחרת? בכך היא מבררת מהיכן משתלשלת ההלכה במקרה הזה - מה טעמה של ההלכה הזו.

הגמרא מגדירה שמחלוקת התנאים היא בשאלה מה עדיף - סמיכת גאולה לתפילה או תפילה במעומד. אביו של שמואל ולוי הכריעו שתפילה במעומד עדיפה על פני סמיכת גאולה לתפילה, ולכן התפללו לפני צאתם לדרך כדעת תנא קמא.

לדעת רבי שמעון בן אלעזר הם עשו שלא כדיון. בשאלה העקרונית מה עדיף, קובע רבי שמעון בן אלעזר שעדיף לסמוך גאולה לתפילה מאשר להתפלל מעומד, ולכן גם לגבי קרון וספינה וגם לגבי היוצא לדרך מוקדם מאוד - יש להתפלל רק לאחר קריאת קריאת שמע בזמנה, גם אם המחיר יהיה שהתפילה תהיה שלא במעומד.

לסיום מספרת הגמרא שרב אשי לא נהג כאביו של שמואל ולוי כי לא ראה את הזקנים שנהגו כך, ולכן התפלל במיושב ואחר כך התפלל בביתו במעומד.

ג. פסיקת ההלכה

להלכה מביא הרא"ש (ד, כ) מחלוקת בין הגאונים:

רבינו חננאל ז"ל פסק כאביו דשמואל ולוי, דאפילו רב אשי דבסמוך לא פליג עלייהו אלא "לא חזינו רבנן קשישי" קאמר. והיינו טעמא, דמהלך בדרך אינו יכול לכוון, הלכך טוב יותר שיקדים ויתפלל מעומד. אבל רב אשי היה מתפלל מיושב, לכך לא היה רוצה להקדים. ועוד, דעיקר תפילתו היתה מעומד אלא שרצה להתפלל עם הציבור מיושב. ובעל הלכות גדולות פסק כרבי שמעון בן אלעזר. ומסתבר טפי כמו שפסק רבינו חננאל ז"ל, כיון דרב אשי לא פליג אדרב ושמואל - הלכתא כוותייהו.

בה"ג פסק כרבי שמעון בן אלעזר ולא כאביו של שמואל ולוי - מתוך הבנה שרב אשי חלק עליהם. בדבריו ובהנהגתו הוא בעצם גילה שסמיכת גאולה לתפילה עדיפה מתפילה מעומד.

הר"ח וגם הרא"ש דווקא כן פסקו כאביו של שמואל ולוי, מתוך הבנה שאין כלל מחלוקת אמוראים בשאלה הזו, ורב אשי אכן סבר שבאמת עדיף להתפלל מעומד ללא סמיכת גאולה לתפילה, אבל רב אשי בכל מקרה התפלל במיושב או שבכל מקרה אחר כך התפלל במעומד.

כשיטה זו כאמור פסק גם השולחן ערוך. לעומת זאת, אומר המגן אברהם שמנהג העולם דומה לשיטת רבי שמעון בן אלעזר וכפסק בה"ג.

נמצא שיש מחלוקת תנאים כיצד יש לנהוג במקרה של יוצא לשוב בספינה ובקרון, ואולי גם מחלוקת אמוראים בשאלה כיצד יש לנהוג במקרים שהזכרו לעיל, ושורש המחלוקות הללו כולן הוא בשאלה מה עדיף: סמיכת גאולה לתפילה או תפילה במעומד.

ד. שורש המחלוקת

בשלב זה מתעוררת השאלה - מפני מה נעדיף תפילה במעומד על פני תפילה הסמוכה לגאולה או להיפך? כיצד מכריעים בשאלת עדיפות בין שני שיקולים?

המגן אברהם בתירומו השני הביא לידי ביטוי נקודה אחרת בסוגיה:

ועוד דרש"י פירש תפילה מעומד עדיף כדי שיוכל לכוון, והאידינא בלאו הכי אין מכוונין כל כך, לכן מוטב לסמוך גאולה לתפילה.

המגן אברהם מפנה את המבט לשאלת העומק - מה המשמעות של תפילה מעומד, ומה המשמעות של סמיכת גאולה לתפילה?

המגן אברהם כאמור מצטט את דברי רש"י וכן הבין הרא"ש לעיל:

תפילה מעומד עדיף - שיכול לכוין את לבו, לפיכך היו מקדימין להתפלל מעומד בביתם, שלא יצטרכו להתפלל בדרך במהלך.

יש טעם לצורך בתפילה במעומד - כוונת הלב המתאפשרת בגללה. זו גם הסיבה לכך שהיא גוברת על מעלת התפילה הסמוכה לגאולה.

רש"י בדבריו טוען טענה בעלת שתי רגליים:

א. היתרון של תפילה במעומד הוא שהיא מאפשרת כוונה¹.

ב. תפילה עם כוונה שאינה סמוכה לגאולה עדיפה מתפילה הסמוכה לגאולה ללא כוונה.

לדעת רש"י, שורש הנהגתם של אביו של שמואל ולוי, שהוא הוא שורש דעתו של תנא קמא, ושהוא הוא שורש פסק השולחן ערוך, נעוץ באמירה השניה - שלפיה **אנו צריכים לחתור ככל הניתן לתפילה בכוונה** גם על פני מעלת התפילה הסמוכה לגאולה, ולפיכך הואיל ותפילה בדרך היא תפילה פחות בכוונה אנחנו נעדיף דווקא את התפילה בבית.

ממילא, אומר המגן אברהם, אם כך הם פני הדברים, אז במקום בו לא תהיה בתפילה שכזו כוונה יותר מהכוונה שתהיה בתפילה בדרך - מצב תיאורטי שתואם את המצב בשטח כיום - אנחנו ממילא לא נעדיף להתפלל בבית ללא גאולה קודם אלא להיפך נתפלל בדרך, וזהו מנהג העולם.

ה. שורש דעת רבי שמעון בן אלעזר

רש"י נתן לנו בדבריו מפתח לשורשו הפנימי ביותר של הדיון, אך פתח פתח לשאלה הבאה: וכי מה סוברים רבי שמעון בן אלעזר ורב אשי לדעת בה"ג - האם לדעתם אין עדיפות לתפילה בכוונה שאינה סמוכה לגאולה על פני תפילה שאינה בכוונה הסמוכה לגאולה? אם כן הדבר צריך גם לשאול - מדוע, וכי איזו סיבה יש להעדיף תפילה בפחות כוונה על פני תפילה עם יותר כוונה?

ניתן לחשוב על מספר כיוונים לענות על שאלה זו ובכך לבאר את שורש דעתם של רבי שמעון בן אלעזר ורב אשי, אך אני מעדיף להציע פה רק אחד מהם, והוא יתמקד בשורש אחד לחיוב לסמוך גאולה לתפילה, והמשמעות של ההבנה הזו לענייננו.

בראשונים מצאנו מספר טעמים לחיוב לסמוך גאולה לתפילה. אחד מהם נמצא בתלמידי רבנו יונה על הרי"ף (ב,ב בדפי הרי"ף):

יש לשאול, וכי מפני שסומך גאולה לתפילה יש לו שכר כל כך שיהיה בן עולם הבא? ואומר מורי הרב, שהטעם שזוכה לשכר גדול כזה, מפני

1 הקביעה הזו היא בעלת נפקא מינה פשוטה למעשה - כאשר העמידה מפריעה לכוונה באופן פעיל, כגון תפילה בנסיעה או בטיסה וכן לחולה, אז לפי סברא זו אין לעמוד בתפילה, ואין כאן מקום להאריך.

שהקדוש ברוך הוא כשגאלנו והוציאנו ממצרים היה להיותנו לו לעבדים שנאמר: "כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים", ובברכת גאל ישראל מזכיר בה החסד שעשה עימנו הבורא, והתפלה היא עבודה כדאמרינן: "ועבדתם את ה' אלוהיכם - זו היא תפלה", וכשהוא מזכיר יציאת מצרים ומתפלל מיד מראה שכמו שהעבד שקונה אותו רבו חייב לעשות מצוות רבו, כן הוא מכיר הטובה והגאולה שגאל אותו הבורא ושהוא עבדו ועובד אותו, וכיון שמכיר שהוא עבדו מפני שגאלו ועושה רצונו ומצוותיו - נמצא שבעבור זה זוכה לחיי העולם הבא.

בדבריו חורז רבנו יונה שתי אמירות עקרוניות: בראשונה מחדד רבנו יונה שמטרת יציאת מצרים היא כדי שנהיה עבדי ה' - "כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים" אמר ה'. ממילא משמעות הזיכרון שלה מעצים את היותנו עבדי ה'. באמירה השניה מדגיש רבנו יונה שהתפילה היא עבודה - התפילה היא עבודה שבלב, תפילה לא-ל חי היא מצוה ממצוות ה'. ממילא, סמיכת גאולה - המדגישה את היותנו עבדי ה' - לתפילה, מאירה את התפילה כעבודת ה'.

נעצור רגע לחדד את החידוש שבדברים הללו. תפילה במבט רגיל נתפסת כבקשה מאת ה' לעזרה בכלל ובפרט. כאשר חסר לי או לציבור או לעם בתחום כלשהו, אנו פונים לריבונו של עולם לעזרה. התפילה היא תוצאה של חסרון, ומטרתה היא מילוי חסרון זה.

לתפיסה שכזו יש מספר משמעויות. לדוגמה, צריך למצוא סיבה לתפילה כאשר אין לאדם תחושת חסרון. אם התפילה היא בקשה ואני לא רוצה לבקש כלום כעת אז אינני מתפלל כלל. דוגמה נוספת היא תפילה שאינה מובנת. אם אני לא מבין מה אני מבקש, כיצד ניתן לקרוא לכך תפילה, וכי אדם מבקש את מה שאינו מבין?!

רבנו יונה שם פה דגש על מימד אחר בתפילה - מימד העבדות². התפילה אינה רק בקשת צרכים, אלא היא גילוי של היותנו עבדי ה'³. אנחנו פונים לה' לא רק כאשר אנו צריכים ומתוך מטרה להשיג ממש כלשהו, אלא אנחנו פונים לה' בשביל להתדבק בה'. אנחנו מתפללים לא רק כדי להשיג משהו, אלא כדי לגלות ולחזק את היחס הנכון בינינו לבין בורא עולם, וכדי לגלות ולהעצים את היותנו עבדי ה' והיותנו תלויים בו.

2 מעין דברים אלו מצויים לדעתי גם בחידושי רבנו חיים הלוי על הרמב"ם בהלכות תפילה בהקשר אחר, עיין שם.

3 כן מבאר המהר"ל בפרקים הראשונים בנתיב התפילה, עיין שם.

המשמעויות של הגישה הזו ברורים לאור הדוגמהות דלעיל. יש משמעות לתפילה גם כאשר אנחנו לא זקוקים כעת למשהו מסויים ולא חסר לנו דבר. כמו כן יש משמעות לתפילה שאינה מובנת, לפחות במידה מסויימת, כי אנחנו עומדים גם בה נוכח פני ה'.

רבנו יונה גם מדגיש מימד זה בתפילה - היותה עמידה נוכח פני ה', וגם מחבר את המימד הזה למושג של סמיכת גאולה לתפילה. במילים אחרות, סמיכת גאולה לתפילה מביאה לידי ביטוי את היסוד הזה בתפילה. כאשר עומדים לתפילה מתוך זיכרון גאולת מצרים והיותנו עבדי ה', מתבררת גם משמעות מחודשת בתפילה - עבודת ה'.

אם כנים הדברים, אזי משמעות התפילה בעמידה יכולה להיות שונה באופן מהותי מזו של סמיכת התפילה לגאולה. תפילה במעומד מאפשרת תפילה בכוונה, ולדברינו מבטאת את מימד בקשת הצרכים בתפילה, שזהו מימד שדורש כוונה בתפילה. אם אפשר לכוון יותר כאשר אדם מבקש סליחה או פרנסה ואדם מכוון פחות, אז הוא מתפלל 'פחות טוב'.

לעומת זאת, סמיכת גאולה לתפילה מביאה לידי ביטוי דווקא את מימד עבודת ה' שבתפילה. ככל שהתפילה יותר סמוכה לגאולה כך מתברר יותר שהיא חלק מעבודת ה' ולא רק דרך למלא חסרון.

ממילא כעת ניתן להציע הבנה בשורש מחלוקת תנא קמא ורבי שמעון בן אלעזר. רבי שמעון בן אלעזר ראה את עיקרה של התפילה דווקא בעבודת ה' שבה. ממילא הוא מעדיף תפילה שמבטאת את המימד הזה הכי טוב והכי הרבה - תפילה הסמוכה לגאולה.

תנא קמא מאידך רוצה תפילה בכוונה - שאדם יתרכז במה שהוא אומר, שיבין את מה שהוא אומר ושיעמוד מאחורי דבריו. ככל שהתפילה תהיה יותר כזו, כך היא תהיה מלאה יותר, ולכן עדיפה תפילה במעומד גם על פני סמיכת גאולה לתפילה.

אם כנים הדברים - חיבור העדפת דין מעומד למימד הבקשה שבתפילה, וחיבור דין סמיכת גאולה לתפילה למימד עבודת ה' - נמצא שמחלוקת התנאים, האמוראים והראשונים בשאלת ההעדפה, מביאה לידי ביטוי את השאלה: מהו עיקרה של התפילה? מה יותר חשוב בתפילה? בזה ממילא תלויה השאלה במה נבחר כאשר צריך להכריע בין שני המימדים של עבודה ובקשה.

יהיו לרצון אמרי פינו והגיון לבנו לפני צורינו וגואלנו.

